

*ФРУКТОВА Яна Станіславівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії педагогіки
Київський університет імені Бориса Грінченка*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЩОДО ОКРЕСЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ

Анотація

У статті розглядається теоретичний аспект проблеми визначення змісту та структури соціально-комунікативної компетентності фахівців як професійної на сучасному етапі модернізації вітчизняної вищої освіти, нормативно-правове підґрунтя цього процесу.

Ключові слова: компетентність, комунікація, соціалізація, професійна діяльність.

Аннотация

В статье рассматривается теоретический аспект проблемы определения содержания и структуры социально-коммуникативной составляющей профессиональной компетентности специалистов на современном этапе модернизации отечественного высшего образования, нормативно-правовое основание этого процесса.

Ключевые слова: компетентность, коммуникация, социализация, профессиональная деятельность.

Summary

This article considers the theoretical aspect of the problem of determining the content and structure of social and communication component of professional competence of specialists at the present stage of modernization of higher education, regulatory and legal basis of this process.

Key words: competence, communication, socialization, professional activity.

Постановка проблеми та її актуальність. Визначальними тенденціями розвитку світової та вітчизняної систем освіти на сьогодні є поглиблення її фундаменталізації, посилення гуманістичної спрямованості, духовної та загальнокультурної складової освіти, формування у студентів системного підходу до аналізу складних технічних і соціальних явищ, стратегічного мислення, виховання соціальної відповідальності та професійної мобільності. У 2001 році в Україні вступив у дію "Комплекс нормативних документів для розробки складових системи стандартів вищої освіти", а у 2006 – галузевих [3], в яких окреслено сучасні вимоги до освіти і професійної підготовки фахівців у вищому навчальному закладі. При цьому якість вищої освіти трактується як сукупність якостей особи, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства, а якість освіти випускників вищого навчального закладу окрім іншого відображає здатність задовольняти відповідно до соціальних норм суспільні вимоги до виконання майбутніх соціально-професійних ролей; відповідати за свої соціально важливі рішення; задовольняти прагнення соціального статусу та престижу.

Результати формування системи компетенцій є одним із ключових моментів оцінки якості знань майбутнього фахівця. Єврокомісія виділяє вісім ключових компетентностей, якими повинен володіти кожний європеєць не залежно від фаху та напряму підготовки, серед яких міжособистісна, міжкультурна та соціальна. Таким чином. в сучасних умовах для випускників навчальних закладів особливо важливим має бути розуміння соціального значення своєї професії й, відповідно, розуміння свого місця в системі соціальних відносин, а також здатність до критичної оцінки свого життєвого та професійного досвіду, свідомого вибору шляхів удосконалення особистих і професійних якостей.

Відповідність якості підготовки випускника вимогам галузевого стандарту вищої освіти має визначатись його компетенціями (якостями): соціально-

особистісними (розуміння та сприйняття етичних норм поведінки відносно інших людей, адаптивність і комунікабельність), загальнонауковими (розуміння причинно-наслідкових зв'язків розвитку суспільства й уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності), інструментальними (здатність до письмової й усної комунікації, навички управління інформацією) тощо.

Аналіз наукових праць, присвячених розв'язанню проблеми. В останні роки зроблено чимало спроб переосмислення принципів організації процесу професійної підготовки майбутнього фахівця, яка має вагоме значення у формуванні професійно спрямованих, зокрема комунікаційних компетенцій спеціаліста в різних їх проявах. Так, зокрема гуманізації та гуманітаризації освіти присвячено праці В. Андрущенко, В. Кременя, С. Гончаренка, В. Огнев'юка; стандартизації професійної освіти Я. Болюбаша, В. Гуло, Л. Котоловець, В. Петренка, Н. Тимошенко, В. Шинкарука; реалізації ступеневої професійної підготовки у системі неперервної освіти А. Лігоцького, К. Левківського, Н. Ничкало, С. Сисоєвої; сучасним технологіям у професійній підготовці майбутніх фахівців П. Воловик, Р. Гуревич, В. Євдокимова, О. Падалки та інших. Методологічні та теоретичні аспекти формування професійної компетентності фахівця в останні роки досліджували К. Абульханова-Славська, І. Бех, Т. Браже, Л. Вербицький, Б. Гершунський, Є. Зеєр, Д. Іванов, М. Кабардов, Н. Лобанова, А. Маркова, К. Мітрофанов, Н. Острікова, А. Петров, Н. Радіонова, В. Радул, О. Соколова, А. Тряпціна, П. Шендерей та інші. При цьому професійна компетентність розглядається як інтегральна характеристика, що визначає здатність фахівця вирішувати професійні проблеми і типові професійні завдання, що виникають в реальних ситуаціях професійної діяльності з використанням знань, професійного і життєвого досвіду, цінностей і схильностей; виражається в способі рішення професійних завдань, є інтегральним показником професійного розвитку та саморозвитку, самореалізації фахівця.

Найважливішими чинниками розвитку компетентності особистості є якісна освіта та нагромаджений людиною досвід. Компетентісно спрямована професійна освіта має сприяти становленню людини як суб'єкта і проектуваль-

ника життя, усвідомленню молодою людиною свого життєвого шляху. Теоретичні та практичні аспекти соціальної комунікації розглядаються у працях М. Арджайла, Я. Гібба, К.Глицинської, Т. Григорьєвої, Ю. Жукова, Н. Казаринової, О. Коблянської, Л.Конпоновича, Ю.Крижанської, Є. Кузьміна, В. Куніциної, В. Погольши, В. Семенова, О. Соколова, О. Соловьйової, С. Ситніка, В.Третьякова, Т. Усольцевої, В. Шахрая, В. Федчика та багатьох інших. Науковці обґрунтовують загальні положення теорії соціальної комунікації, окреслюють роль соціально-комунікативної компетентності в управлінській взаємодії, критерії та показники визначення сформованості соціальної компетентності особистості, комунікативну діяльність у світлі поглядів сучасної науки на загальну теорію діяльності.

Постановка завдання, цілі статті. Підготовка національних кадрів нової генерації вимагає теоретичного обґрунтування загальної концепції та основних принципів навчання і викладання дисциплін професійного спрямування, формування професійної компетентності фахівця. Метою статті є аналіз сучасних підходів щодо окреслення змісту соціально-комунікативної компетентності фахівця як професійної. Незважаючи на інтенсивні дослідження різноманітних аспектів удосконалення змісту професійної підготовки майбутніх фахівців, актуальною залишається проблема теоретичних засад формування професійної компетентності фахівців щодо ефективного здійснення соціальної комунікації. Разом з тим саме така підготовка, на нашу думку, виконує координуючу функцію у загальній системі підготовки фахівця, визначає його особистісну позицію та спрямованість на майбутню професію, ефективність професійної самореалізації, містить потужний когнітивний потенціал, забезпечує посилення комунікативних компонентів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні комунікація розглядається науковцями, зокрема В.Конецькою, Л.Петровим та О.Соколовим [5, 9, 12] як зумовлений ситуацією й соціально-психологічними особливостями комунікаторів процес встановлення і підтримання контактів між членами певної соціальної групи чи суспільства в цілому на основі духовного, професійного або іншого

єднання учасників, який відбувається у вигляді взаємопов'язаних інтелектуально-мислительних та емоційно-вольових актів, опосередкованих мовою й дискретних у часі й просторі актів сприймання та розуміння і т. п., що пов'язані з процесами збору фактів, їх зберігання, аналізу, переробки, оформлення, висловлення та при потребі поширення, сприймання і розуміння, відбуваються з використанням або без нього різних знакових систем, зображень, звуків, засобів комунікації, засобів зв'язку і результатом яких є конкретна інтелектуально-мислительна й емоційно-вольова поведінка співбесідника, конкретні результати його діяльності, прийняті ним рішення, що задовольняють членів певної соціальної групи або суспільства в цілому. Під комунікативною компетентністю особистості науковці розуміють здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування (Ю. Жуков, Л. Петровська, П. Растянников). Вона передбачає вміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню. Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей досвід набувається не тільки в процесі безпосередньої взаємодії, а також опосередкованої, у тому числі з літератури, театру, кіно з яких людина отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії та засоби їх вирішення. У процесі опанування комунікативної сфери людина запозичує з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм. Аналіз феномену «комунікативної компетентності» показав, що на сьогодні різні підходи обумовлюють виділення різних компонентів її структури. Так зокрема Т. Щербакова у комунікативну компетентність включає наступні компоненти: емоційно-мотиваційний (потреба в позитивних контактах, мотиви розвитку компетентності, цінності спілкування і мети, смислові установки «бути успішним» партнером взаємодії); когнітивний (сприйняття, уява, мислення; когнітивний стиль; оцінних і аналітичних здібності рефлексій; входять знання щодо взаємостосунків людей, спеціальні психологічні знання, отримані в процесі

навчання; сенси, образ іншого як партнера взаємодії; соціально перцептивні здібності; особистісні характеристики, що утворюють її комунікативний потенціал); поведінковий - індивідуальна система оптимальних моделей міжособистісної взаємодії; суб'єктивний контроль комунікативної поведінки [12, С. 53].

Прозорова О. [7] у структурі комунікативної компетентності виділяє дві складові: комунікативна поведінка людини, що включає як безпосередні дії в акті комунікації(уміння і навички спілкування) так і знання про закономірності спілкування, комунікативні властивості себе і інших; комунікативні цінності, орієнтації, специфіка мотивації, потреба суб'єкта в спілкуванні. У контексті нашого дослідження цікавими є погляди В. Охотнікової [6], яка зводить комунікативну компетентність до декількох модулів: соціально-психологічного (уміння спонукати до спілкування, справляти сприятливе враження, адекватно сприймати і розуміти своєрідність особистості кожного, її структуру, прогнозувати розвиток міжсуб'єктних стосунків, використовувати психологічні засоби, механізми комунікативного впливу, такі як переконання, навіювання, зараження, ідентифікація, рефлексивність тощо); естетичний (уміння гармонізувати внутрішні і зовнішні особисті прояви, активізувати емоційний тонус комунікантів, артистичність, естетична виразність, залучення до високої культури спілкування, переживання радості спілкування, почуття прекрасного); морально-етичний (уміння будувати спілкування на гуманній демократичній основі, керуватися принципами і правилами професійної етики і етикету, організовувати творчу співпрацю, ініціювати сприятливий моральний клімат спілкування, визнання особистої гідності усіх учасників спілкування); технологічний модуль (уміння використати засоби, методи, прийоми, різноманіття форм взаємодії, обирати оптимальний стиль керівництва спілкуванням, поєднувати комунікативну і предметну взаємодію, забезпечувати її виховну ефективність, дотримання такту у взаємодії). При цьому процес розвитку комунікативної компетентності авторка розглядає як процес саморозвитку і самоудосконалення, разом із спеціально організованим процесом. Професійно-комунікативна компетенція розглядається вітчизняними науковцями погляди яких ми поділяємо, зокрема В. Ко-

вальчуком [3], як система екстрафункціонального забезпечення професійних функцій фахівця, виражена в готовності та здібності до комунікативної організації діяльності в різних професійних галузях і з представниками різних культур. При цьому екстрафункціональне забезпечення професійної діяльності інтегрується як формування і володіння системою загальнопрофесійних, міжгалузевих, міжкультурних і комунікативних знань, умінь і навичок, а також особистих якостей фахівця, необхідних для адаптації та ефективної діяльності в різних професійних групах. Як структурні компоненти професійно-комунікативної компетенції виокремлюють: професійну рефлексію, соціальну перцепцію і міжкультурну перцепцію. Професійна рефлексія – це формування системи уявлень про професію, професійно значущі ситуації та необхідних професійно важливих якостей. Професійна рефлексія забезпечує формування професійно зумовлених структур особистості, соціально-професійної комунікативної спрямованості, особистісну значущість формування професійно-комунікативної компетенції як необхідного в соціальному партнерстві інструмента організаційного й особистого розвитку. Міжкультурна перцепція – це сприйняття суб'єктами один одного на рівні різних культур. Соціальна перцепція забезпечує сприйняття суб'єктами один одного і передачу ними інформації. Через соціальну перцепцію відбувається розуміння суб'єктивного і перенесення у сферу спілкування процедур, які формуються в процесі діяльності людини. Функціональними компонентами професійно-комунікативної компетенції у професійній діяльності фахівця виступають: інформаційний, поведінковий і мотиваційний. Інформаційний компонент визначає засоби спілкування як вибір можливості трансферу інформації, подолання можливих бар'єрів у спілкуванні при обміні інформацією, комунікаційну реакцію як зворотний зв'язок. Він тісно пов'язаний із поведінковим компонентом. Поведінковий компонент – це вербальне і невербальне вираження своєї позиції у спілкуванні, емпатія, віддзеркалення суб'єктивного розуміння зовнішнього середовища, вираження домінуючого емоційного ставлення, реалізація стратегії поведінки у професійно значущих ситуаціях. Мотиваційний компонент у системі професійно-комунікативної

компетенції виражений в обґрунтуванні ставлення до позиції співрозмовника, до професійної проблеми і в евристичному виборі рішення конкретної професійної ситуації. Таким чином до структурних компонентів професійно-комунікативної компетенції фахівця, на думку науковців, можуть бути віднесені: професійна рефлексія, міжкультурна та соціальна перцепція. Які у свою чергу передбачають професійну ідентифікацію, формування професійного менталітету, визначення свого місця у професійній стратифікації, вироблення соціально-рольової та комунікативної поведінки у професійно значущих ситуаціях, знання символів соціальної системи (мови і культури), термінології, за допомогою якої відбувається професійна комунікація, особистий досвід учасників процесу комунікації, базові знання про культуру інших професійних груп, сприйняття суб'єктами комунікації один одного й отриманої інформації в конкретному соціокультурному середовищі; оцінювання поведінкових характеристик суб'єктів професійної комунікації; перенесення у сферу інтерактивного спілкування процедур поведінкового характеру.

Комунікативна діяльність згідно з положеннями загальної теорії не є незалежною і не може розглядатися як самостійна. Адже на перебіг реального спілкування людей, безумовно, впливають різноманітні чинники, зокрема, когнітивні, соціальні, психологічні та інші сутнісні риси та статуси комунікантів; їх плінні, змінні в часі стани; конкретні умови комунікації (визначені контексти і ситуації) тощо. Таким чином, комунікативна діяльність фахівця не повинна розглядатися у відриві від його соціальної професійної діяльності. У сучасній науковій літературі, стандартах вищої освіти (державних, галузевих, ВНЗ) багато уваги приділяється ключовим, так званим соціальним компетенціям спеціаліста. Поняття "соціальна компетентність" на сьогодні має чимало трактувань, що зумовлює різні підходи до визначення критеріїв і показників її сформованості. Деякі дослідники у своїх роботах наголошують на тому, що соціальна компетентність є вираженням якості виконання особистістю соціальних ролей (П. Горностай, С. Краснокутська, П.Смірнов, Г. Ушамірська та інші). У працях інших науковців зосереджується увага на соціальній компетентності як здатно-

сті досягати результативності у груповій взаємодії насамперед на основі застосування комунікативних стратегій і тактик (І.Горелов, Б.Жиганов, Дж. Равен, Н. Калініна та інші). У наукових працях вказано також, що соціально компетентна особистість повинна мати розвинену ціннісно-диспозиційну основу, у центрі якої – відповідальність як перед суспільством, навколишнім соціальним оточенням, так і перед собою за власну самореалізацію (О.Асмолов, О.Пометун, Л.Сохань, Ю.Резнік та інші). М. Аргайл [1] основну увагу приділяє поняттю «загальна соціальна компетентність» Науковець виділяє наступні компоненти соціальної компетентності: соціальна сенситивність; основні навички взаємодії; навички схвалення й винагороди істотні для всіх соціальні ситуації; рівновагу, спокій як антитеза соціальної тривожності. На основі аналізу наукової літератури соціальну компетентність особистості можна визначити як якісний ступінь її соціалізації, цілісне інтегративне особистісне утворення, сукупність конкретних якостей, здібностей, соціальних знань, умінь, цінностей, що забезпечують інтеграцію людини в суспільство та окремі групи на основі продуктивного виконання нею різних соціальних ролей, ефективного вирішення проблемних соціальних ситуацій та її успішну самореалізацію. У структурі соціальної компетентності особистості науковцями визначено три основні компоненти: соціально-рольовий, ціннісний та комунікативний; при цьому провідним є соціально-рольовий, який розкриває ту сукупність вимог, що пред'являє суспільство до кожного свого члена задля належного соціального функціонування. Але реалізація соціальних ролей, зокрема професійних, ефективність та якість їх виконання значною мірою залежать від ціннісної системи особистості, сформованих у неї комунікативних умінь і навичок, без чого соціальна взаємодія не може бути повноцінною, особливо на мікросоціальному рівні (рівні малих груп). У соціальному функціонуванні такі складові соціальної компетентності відображаються у знаннях, емоціях і практичних діях особистості, тому визначення стану, рівнів сформованості зазначених компонентів соціальної компетентності особистості передбачає врахування низки критеріїв: когнітивного (розуміння обсягу соціальних зв'язків, свого місця у їх системі, розвиненість соці-

ального мислення), емоційного (емоційно-почуттєве ставлення до соціального буття, становлення належного соціального самопочуття), діяльнісного (здатність реалізувати визначені сценарії соціальної взаємодії, інтеріоризовані цінності, комунікативні здібності в реальну життєдіяльність) – та, відповідно, потребує розроблення їх показників для якісної діагностики. Соціальна компетентність як адаптаційне явище розглядається в роботі О. Зернецької [2]. Основою такого явища виступає соціально-психологічна підготовленість і комунікативна компетентність. На думку науковця, соціальна компетентність це вміння обирати соціальні орієнтири й вміння організувати свою діяльність відповідно до цих орієнтирів. Почепцов Г. [9] розглядає соціальну компетентність як систему знань про соціальну дійсність і себе, систему складних соціальних умінь і навичок взаємодії, сценаріїв поведінки в типових соціальних ситуаціях, що дозволяють швидко й адекватно адаптуватися, приймати рішення зі знанням справи, з огляду на сформовану кон'юнктуру; діяти за принципом "тут і зараз".

Висновки та перспективи подальших розвідок. На сучасному етапі суспільного розвитку потреба формування соціальної компетентності фахівця є одним із головних пріоритетів у діяльності інститутів соціалізації, зокрема системи вищої освіти. Соціальна компетентність уможливорює задоволення особистістю потреб, зокрема професійних, розвиток можливостей, здібностей, а також взаємодію з іншими членами суспільства, соціальними мікрогрупами, інститутами, організаціями і суспільством у цілому. Водночас соціалізація, що успішно здійснюється на основі сформованої соціальної компетентності, визначає стабільність самого суспільства, забезпечуючи необхідну спадковість у його розвитку. На сьогодні соціально-комунікативна компетентність фахівця передбачає володіння основними соціологічними категоріями; розуміння особливостей розвитку соціальних відносин щодо власності і влади в сучасних індустріальних країнах; основних моделей соціальної диференціації та їх можливого впливу на підприємницьку та трудову мотивацію і соціальну стабільність; вміннями використовувати механізми вирішення конфліктів інтересів окремих соціальних груп; використовувати ефективні моделі трудових відносин; застосовувати ме-

тоди дослідження громадської думки та цілеспрямованого впливу на неї; взаємодіяти із засобами масової інформації; орієнтуватися у сучасних засобах комунікації, знаходити однодумців, партнерів у професійних соціальних мережах, захищати авторські розробки, ідеї, винаходи від конкурентів, створювати привабливий професійний імідж.

У листопаді 2011 року Кабінет Міністрів України схвалив постанову *«Про затвердження Національної рамки кваліфікацій України»* [7], що покликана стати, основою для розроблення і модернізації цілої низки документів, що визначатимуть розвиток і якість української освіти у відповідності до вимог сучасної економіки та європейських стандартів із забезпечення якості, орієнтиром щодо кваліфікаційних вимог до освіти, проектування освітніх програм професійної підготовки фахівців. На нашу думку, показовим є те, що обов'язковим компонентом дестрипторів усіх кваліфікаційних рівнів є комунікація, яка розглядається як взаємозв'язок суб'єктів професійної діяльності з метою передавання інформації, узгодження дій, співпраці. При цьому передбачається сформованість вмінь фахівця щодо ситуативної взаємодії в обмеженому колі осіб за допомогою інших; інтеграції до соціальних груп; взаємодії в колективі для виконання завдань; продукування деталізованих усних і письмових повідомлень; здатність до ефективної роботи в команді, сприйняття критики, порад і вказівок; здійснення наставництва, передавання досвіду; співробітництво з широким колом осіб (колеги, керівники, клієнти) для провадження професійної або навчальної діяльності; донесення до фахівців і нефахівців інформації, ідей, проблем, рішень та власного досвіду в галузі професійної діяльності; здатність ефективно формувати комунікаційну стратегію; спілкування в діалоговому режимі з широкою науковою спільнотою та громадськістю в певній галузі наукової та/або професійної діяльності; лідерство, соціальна відповідальність за результати прийняття стратегічних рішень тощо. Цей факт розглядається нами як передумова обґрунтування теоретико-методологічних засад підготовки майбутніх фахівців до ефективної комунікації у професійній діяльності, конкретизації її змісту, структури, рівнів, розробки засобів діагностики та оцінки результатів.

Список використаних джерел:

1. Аргаїл М. Психологія щасття: Пер. с англ./Общ. ред. и вступ. ст. М. В. Кларина. / М. Аргаїл -М.: Прогресс, 1990. - 336 с.
2. Зернецька О. В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. / О. В. Зернецька — К.: Освіта, 1999. — 351 с.
3. Ковальчук В. Роль професійно-комунікативної компетенції в діяльності директора ПТНЗ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pippo/2009_1/Kovalchuk.htm
4. «Комплекс нормативних документів для розробки складових системи стандартів вищої освіти» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.zntu.edu.ua/base/inform/OKX_OPP.doc
5. Конечкая В. П. Социология коммуникации: Учебник. / В. П Конечкая — М.: Междунар. ун-т бизнеса и управления, 1997. — 304 с.
6. Охотникова В.В. Развитие коммуникативной компетентности студентов образовательного процесса в высших учебных заведениях: Автореф. дис. канд. пед. н. - Омск, 2000 - 22 с.
7. Прозорова Е.В. Педагогические условия развития коммуникативной компетентности//Мир психологии. / Е.В. Прозорова - 2003. - №10- С. 23-31
8. Постанова «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п>
9. Петров Л. В. Массовая коммуникация и культура. Введение в теорию и историю. / Л. В. Петров - СПб.: СПбГАК, 1999. – 211 с.
10. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. / Г. Г. Почепцов - К.: Видавничий центр "Київський університет", 1999. - 308 с.
11. Соколов А. В. Введение в теорию социальной коммуникации. / А. В.Соколов - СПб.: ЛОПИ, 1996. - 228 с.
12. Щербакова Т.Н. Психологическая компетентность учителя: содержание, механизмы и условия развития: Монография. / Т.Н. Щербакова - Ростов н/Д: Феникс, 2005. - 324 с.

